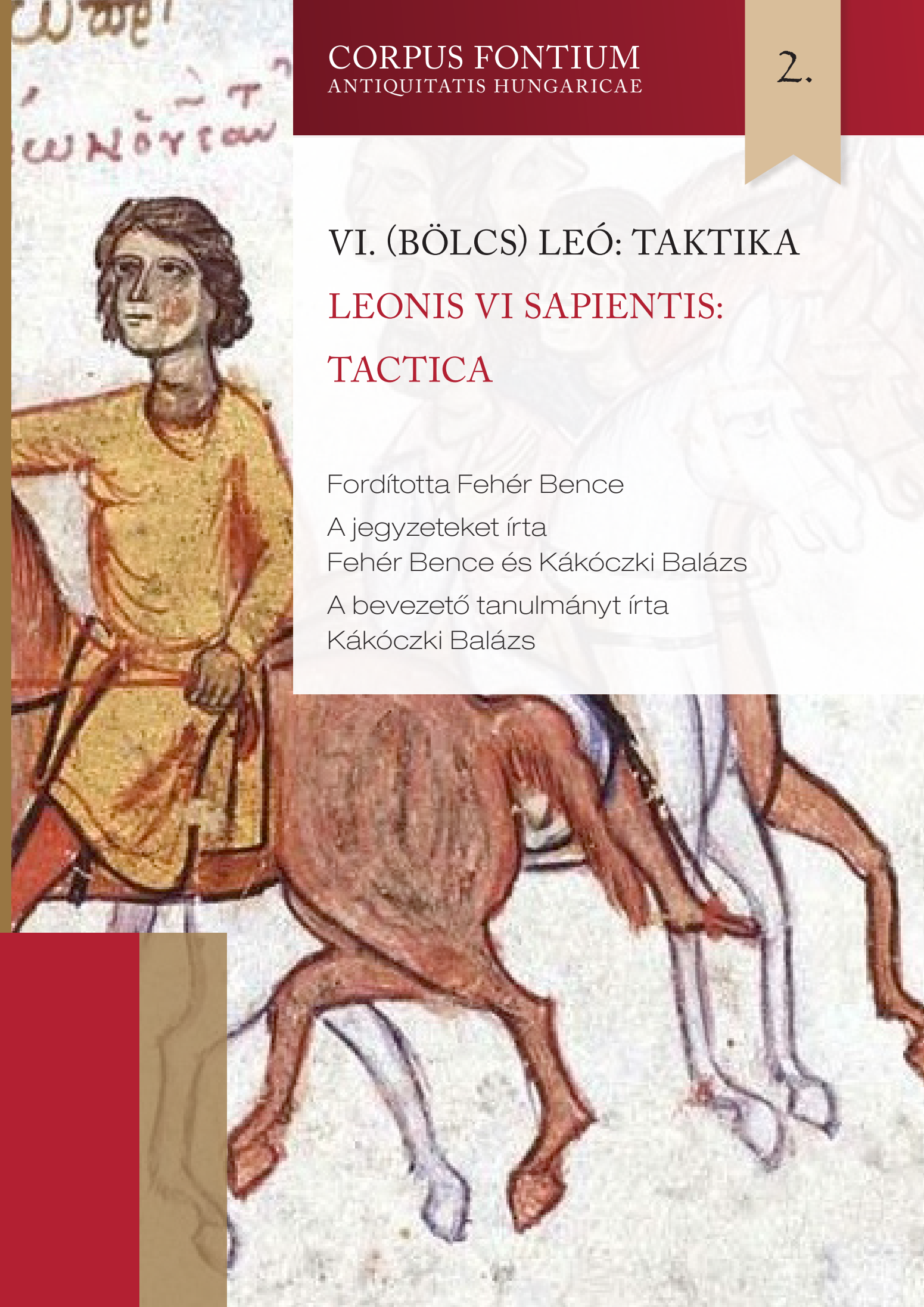

VI. (Bölcs) Leó kelet-római császár *Taktikája* nagy hírnévre tett szert, mint az első olyan forrás, amely leírást ad a honfoglaló magyarok hadművészetéről. Valójában a mű a bizánci hadművészet – Maurikios *Stratégikonján* alapuló, azt továbbfejlesztő – enciklopédiája, amelyből megismerhetjük a 6–10. század közötti időszak egész hadtudományi fejlődését. A híres XVIII. rendelet, amely a barbár népek közt a magyarokat is leírja, csupán egyetlen színes mozaik a nagy egészen belül, amelyben a 6. századi türkökre és a honfoglaló magyarokra vonatkozó ismeretek össze is mosódnak. Ez azonban nem kisebbíti a mű páratlan jelentőségét az egész korszakra és a európai-levantei világra vonatkozóan. A kötet teljes terjedelmében közli a középgörög nyelven íródott bizánci forrást, továbbá a fordítás mellett szakmai magyarázatot is nyújt a magyar olvasó számára. A munka korábban – a honfoglalókra vonatkozó szemelvény kivételével – magyar nyelven nem volt hozzáférhető.

A fordítás Fehér Bence munkája, amelyet a mű szövegtörténeti és tartalmi értelmezését egyaránt segítő jegyzetek, az értelmezést segítő bevezető, továbbá a katonai szakkifejezéseket és a szöveg forrásait tartalmazó mutatók egészítene ki, részint szintén Fehér Bence, illetve Kákóczki Balázs tollából.

A Corpus Fontium Antiquitatis Hungaricae újabb kötete a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem összefogásával jött létre, sok évre visszanyúló közös őstörténeti kutatásuk eredményeként. A nemzetközi szerkesztőbizottsággal rendelkező sorozat a korai magyar történelemre vonatkozó elbeszélő forrásokat teljes terjedelmükben, a kútfők eredeti nyelvén és gazdag apparátussal ellátott modern magyar fordításban nyújtja az olvasó kezébe.

VI. (BÖLCS) LEÓ: TAKTIKA • LEO VI SAPIENS: TACTICA

VI. (BÖLCS) LEÓ: TAKTIKA LEONIS VI SAPIENTIS: TACTICA

Fordította Fehér Bence

A jegyzeteket írta
Fehér Bence és Kákóczki Balázs

A bevezető tanulmányt írta
Kákóczki Balázs

Corpus Fontium Antiquitatis Hungaricae

Volumen 2

Corpus Fontium Antiquitatis Hungaricae

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Moravcsik Gyula Intézet

PPKE BTK Régészettudományi Intézet Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék

Sorozatszerkesztő

Szovák Kornél – Türk Attila

Szerkesztő

Bácsatyai Dániel

Corpus Fontium Antiquitatis Hungaricae
International Advisory Board

Dániel Bácsatyai

Advisory Board Secretary

Research Center for the Humanities (HUN-REN) (Budapest)

Pál Fodor

Honorary Director General

of the Research Center for the Humanities (HUN-REN) (Budapest)

Miklós Maróth

Director

Avicenna Institute for Middle Eastern and Islamic Studies (Budapest)

András Németh

Vatican Library, Department of Manuscripts (Vatican City)

Peter Schreiner

Department of Byzantine Studies, University of Cologne (Köln)

BÖLCS LEÓ: TAKTIKA

LEO SAPIENS: TACTICA

Fordította

Fehér Bence

A jegyzeteket írta

Fehér Bence és Kákóczki Balázs

A bevezető tanulmányt írta

Kákóczki Balázs

**HUN
REN**

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Moravcsik Gyula
Intézet

BUDAPEST 2025

A kötet a

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

támogatásával valósult meg

A kötet a Pázmány – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport (PPKE-BTK-KUT-23) projekt keretében és a HUN-REN BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport (Őseinket felhozád.

A korai magyar történelem interdiszciplináris alapú forrásfeltáró kutatási programja 2022-2026) támogatásával valósult meg

A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg

Borítóterv
auri grafika

© Fehér Bence, Kákóczki Balázs

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

ISBN 978-615-6388-85-8

ISSN 2786-2054

DOI: 10.55722/CFAH.2.2025

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Moravcsik Gyula Intézet

PPKE BTK Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

Nyomás: Pauker Nyomda

Felelős vezető: Vértés Dániel

BIBLIOGRÁFIA

KÉZIRATOK

- A Milánó, Biblioteca Ambrosiana, Cod. Ambr. B 119 sup. (139). (*Codex Ambrosianus*)
- B Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Barb. gr. 276. (*Codex Barberinianus graecus II 97.*)
- E El Escorial, Real Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo de el Escorial, Y-III-11. (*Codex Scorialensis graecus*)
- M Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 55, 4. (*Codex Mediceo-Laurentianus graecus*)
- V Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. gr. 1164. (*Codex Vaticanus graecus*)
- W Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. phil. gr. 275. (*Codex Vindobonensis*)

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

A fordítás az alábbi kiadások alapján készült:¹

- LT Cheke *Leonis Imperatoris De bellico apparatu liber, e graeco in latinum conuersus Ioann. Checo [John Cheke] Cantabrigiensi interp. Accessit libellus Modesti De vocabulis rei militaris ad Tacitum Augustum.* Basel, 1554 (repr. 1595).
- LT Andrea *Leone Imperatore di Costantinopoli, Degli ordini, e governo della guerra.* Tradotto al Greco in Italiano da Alessandro Andrea. Carlino, Napoli 1612.
- LT Dennis *The Taktika of Leo VI. Text, Translation and Commentary.* (CFHB 49) Edidit, Anglice vertit, adnotavit George T. Dennis. Dumbarton Oaks, Washington DC 2010 (repr. 2014).
- LT Maizeroy *Institutions militaires de l'Empereur Léon le Philosophe.* Traduites en François... par M. Joly de Maizeroy. Paris 1771.
- LT Meursius *Leonis imp. Tactica, sive de Re militari liber.* Ioannes Meursius graece primus vulgavit et notas adjecit. Apud Ioannem Balduinum, Lugduni Batavorum 1612. (repr. I. Lami, Florentiae 1745).
- LT Migne *Leonis imperatoris Taktika.* Ed. Migne, J[acques]-P[aul], Patrologiæ cursus completus [Series Græca] 107, cols. 672–1094. Paris 1863.
- LT Moravcsik Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest 1988. 16–23. [A XVIII. rendelet kiadása és fordítása = *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995. 102–109.]
- LT Szabó Szabó Károly: A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában. Bölcs León császár adatai. *Új Magyar Múzeum* 2/1 (1851–52) 299–309. [A XVIII. rendelet részleges fordítása]

¹ Fordításunk caputbeosztása a legújabb és legpontosabb Dennis-féle kiadásét követi, ami sajnos erősen eltér Vári Rezső caputbeosztásától.

- LT Vári *Leonis imperatoris Tactica*. Ad librorum mss. fidem edidit, recensione Constantiniana auxit, fontes adiecit, praefatus est R[udolfus] Vári. I–II. Sylloge Tacticorum Graecorum 3. Budapestini 1917–1922. [Constitutiones I–XIV]
- LT Vári2 Bölcs Leo Hadi taktikájának XVIII. fejezete. Ed. transl. Vári Rezső. In: *A magyar honfoglalás kútfeői*. Szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Budapest 1890. 3–89.

FORRÁSOK

- Ael. Tact. *Tact.* Matthew, Christopher: *The Tactics of Aelian – A New Translation of the Manual that Influenced Warfare of the Fifteen Centuries*. Barnsley 2012. [Magyarul (részletek): Ailianosz: Taktika. Ford. Sarkady János. In: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk. Hahn István. Budapest 1963. 687–700.]
- Aen. Tact. *Tact.* *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, and Onasander*. Translated by Illinois Greek Club. Loeb Classical Library. Cambridge MA 1928 (repr. 1984). 26–201. [Magyarul: Aineiasz Taktikosz: Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk? Ford. Ritoók Zsigmond. In: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk. Hahn István. Budapest 1963. 334–361.]
- Amm. Marc. *Hist.* Ammianus Marcellinus, *Res gestae* I–III. Ed. transl. Rolfe, John C. London 1935–1940. [Magyarul: Ammianus Marcellinus: Róma története. Ford. Szepesy Gyula, jegyzetek és utószó Adamik Tamás. Budapest 1993.]
- Anon. Camp. *Org.* Anonymus: Camp Organization. In: *Three Byzantine Military Treatises*. Ed. Dennis, G. T. Dumbarton Oaks Texts. Washington DC 1985. 241–329.
- Arist. *Phys.* *Aristotelis Physica*. Ed. Ross, W. D. Oxford Classical Texts. Oxford 1950. [Magyarul: Arisztotelész: *A természet*. Ford. Bognár László. Budapest 2010.]
- Arr. *Tact.* Flavius Arrianus: *Techné Taktika (Tactical Handbook) and Ektaxis kata Alanon (The Expedition against the Alans)*. Ed. DeVoto, James G. Chicago 1993.
- Asclep. *Tact.* *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, and Onasander*. Translated by Illinois Greek Club. Loeb Classical Library. Cambridge MA 1928 (repr. 1984). 229–340.
- Const. DC Constantine VII Porphyrogenetos: *The Book of Ceremonies*. Eds. Moffatt, A. – Tall, M. Byzantina Australiensia 18. Canberra 2012.
- Const. DAI Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Ed. Moravcsik, Julius, transl. Jenkins, R. J. H. Budapest 1949 (rev. ed. Washington 1967). [Magyarul: Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. Ford. Moravcsik Gyula. Budapest 1950 (repr. Lectum, Szeged 2003).]
- Front. *Strat.* Frontinus: *Stratagems. Aqueducts of Rome*. Ed. transl. Bennett, C. E. Loeb Classical Library 174. London–New York 1925. [Magyarul (részletek): Sextus Iulius Frontinus: *Strategemata*. Ford. Ritoók Zsigmond. In: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk. Hahn István. Budapest 1963. 630–665.]
- Herod. *Hist.* Herodotus. I–IV. Ed. Godley, A. D. Loeb Classical Library. Cambridge MA 1926 (repr. 2004). [Magyarul: Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Ford. Muraközi Gyula. Sapientia Humana. Budapest 2000.]
- Liv. *Ab urb. cond.* Titus Livius: *Ab urbe condita*. I–XIV. Ed. Foster, O. B. Cambridge MA 1951–1963. [Magyarul: A római nép története a város alapításától/Titus Livius. Ford. Muraközy Gyula – Kis Ferencné. Budapest 1963–1976.]
- Maur. *Strat.* *Das Strategikon des Maurikios (Mauricii Strategicon)*. Ed. Dennis, G. T., transl. Gamillscheg, E. Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Vindobonensis 17. Wien 1981. [Magyarul: Maurikiosz: *Sztratégikon*. *Hadvezérek kézikönyve*. Ford. Kató Péter – Kákóczki Balázs. Budapest 2023.]

- Nik. Our. *Takt.* The Taktika of Nikephoros Ouranos. In: McGeer, E.: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Dumbarton Oaks Studies 33. Washington DC 1995. 79–170.
- Onas. *Strat.* *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, and Onasander*. Translated by Illinois Greek Club. Loeb Classical Library. Cambridge MA 1928 (repr. 1984). 341–527. [Magyarul (részletek): Onoszandrosz: Sztratégikosz (Hadvezér). Ford. Várady László. In: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk. Hahn István. Budapest 1963. 666–685.]
- Parang. Poliorc.* Parangelmata Poliorcetica. In: Sullivan, Denis F.: *Siegecraft: Two Tenth-Century Instructional Manuals by „Heron of Byzantium”*. Dumbarton Oaks Studies 36. Washington DC 2000. 153–248.
- Phi. Mech. Synt.* Le Livre V de la Syntaxe Mécanique de Philon de Byzance. Texte, traduction et commentaire. In: Yvon Garlan: *Recherches de poliorcétique grecque*. Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome 223. Athènes 1974. 279–404. [Magyarul (részletek): Philón: Mechanika. A várépítés művészete. Ford. Hahn István. In: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk. Hahn István. Budapest 1963. 412–426.]
- Plut. Mor.* *Plutarch's Moralia in fifteen volumes*. Ed., transl. Babbitt, Frank Cole. Loeb Classical Library. Cambridge MA–London 1957. [Magyarul: Moralia – Erkölcsi, filozófiai, állambölcsészeti kérdések. Ford. Rakonczai János. Szeged 2012.]
- Plut. Bioi par.* *Plutarch's Lives I–XI*. Ed., transl. Perrin, Bernadotte. Loeb Classical Library. London–New York 1914–1926. [Magyarul: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. Budapest 1978.]
- Poly. Strat.* *Polyaeni Strategematon libri octo ex recensione Edvardi Woelfflin*. Iterum recensuit, excerpta Polyaeni e codice Tacticorum florentino addidit, Leonis imperatoris Strategemata e Rud. Schoelli apographo subiunxit Ioannes Melber. Lipsiae 1887.
- Praec. milit.* Praecepta militaria. In: McGeer, E.: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Dumbarton Oaks Studies 33. Washington DC 1995. 3–78.
- Prokh. Nom.* *Imperatorum Basilii, Constantini et Leonis Prochiron*. Ed. Zachariae von Lingenthal, C. E. Heidelbergae 1836.
- Syl. Tact.* *A Tenth-Century Byzantine Military Manual: The Sylloge Tacticorum*. Eds. Harris, J. – Chatzelis, G. Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 22. Routledge 2017.
- Syr. Mag. Naum.* Syrianos Magister: Naumachia. Ed. transl. Pryor, John H. – Jeffreys, E. M. In: *Age of the Dromón. The Byzantine Navy ca. 500–1204*. The Medieval Mediterranean 62. Leiden 2006. 455–481.
- Veg. Epit.* Vegetius: *Epitoma rei militaris*. Ed. Reeve, M. D. Oxford Classical Texts. Oxford 2004. [Magyarul: Vegetius Renatus: A hadtudomány foglalata. Ford. Várady László. In: *A hadművészet ókori klasszikusai*. Szerk. Hahn István. Budapest 1963. 751–865.]
- Xen. Kyr.* *Institutio Cyri (Cyropaedia)*. Ed. Marchant, Edgar C. Xenophontis opera omnia IV. Clarendon 1910. [Magyarul: Xenophón: Kürosz neveltetése. Ford. Németh György. In: *Xenophón összes művei*. II. Xenophón filozófiai és egyéb írásai. Sapientia Humana Budapest 2003. 255–514.]

BIBLIAI KÖNYVEK RÖVIDÍTÉSEI

ApCsel	Az apostolok cselekedetei
Ján	János evangéliuma
Mát	Máté evangéliuma
Péld	Példabeszédek könyve
Zsid	A zsidókhoz írott levél
Zsolt	Zsoltárok könyve

SZAKIRODALOM

- Dain, A.: *Leonis Problemata* = Dain, Alphonse: *Leonis VI (Imp.) Sapientis Problemata*. Paris 1935.
- Darkó J.: *Bölcs Leó* = Darkó Jenő: *Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból*. Akadémiai székfoglaló. Budapest 1915.
- Dennis, G. T.: *Three Byzantine* = Dennis, George T.: *Three Byzantine Military Treatises*. CFHB Series Washingtoniensis 25. Washington 1985.
- Dennis, G. T.: Flies = Dennis, George T.: Flies, Mice, and the Byzantine Crossbow. *Byzantine and Modern Greek Studies* 7 (1981) 1–5.
- Dolley, R. H.: Naval Tactics = Dolley, R. H. Naval Tactics in the Heyday of Byzantine Thalassocracy. *Atti dell' VIII Congresso internazionale di Studi bizantini*. I. Roma 1953. 324–339.
- Forisek P.: *Arrianos* = Forisek Péter: *Arrianos-tanulmányok. Stratégia és taktika a Kr. u. 2. századi római hadseregben Arrianos Ektaxis kata Alanón-ja alapján*. Máriabesnyő 2013.
- Goitein, S. D.: *A Mediterranean society* = Goitein, Shelomo Dov: *A Mediterranean society: the Jewish society communities of the Arab world as portrayed in the documents of the Cairo Geniza*. I. Economic Foundations. Berkeley–Los Angeles–London 1967.
- Grosdidier de Matons, J.: Constitutions tactiques = Grosdidier de Matons, José.: *Trois études sur Léon VI. III. Les Constitutions tactiques et la Damnatio memoriae de l'Empereur Alexandre. Travaux et Mémoires du Centre de Recherches d'Histoire et Civilisation de Byzance* 5 (1973) 181–242.
- Grotowski, P. L.: *Arms and Armour* = Grotowski, Piotr L.: *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261)*. Leiden 2009.
- Haldon, J. F.: *Commentary* = Haldon, John F.: *A Critical Commentary on The Taktika of Leo VI*. Dumbarton Oaks Studies 44. Washington DC 2014.
- Haldon, J. F.: Solenarion = Haldon, John F.: Solenarion – The Byzantine Crossbow. *Historical Journal of the University of Birmingham* 12 (1970) 155–157.
- Haldon, J. F.: *Three treatises* = Constantine Porphyrogenitus: *Three treatises on imperial military expeditions*. Ed., transl. Haldon, John F. Vienna 1990.
- Hyland, A.: *Equus* = Hyland, Ann: *Equus: The Horse in the Roman World*. London 1990.
- Kollár, A. F.: *Amoenitates* = Kollár, Adam Franciscus: *Historiae iurisque publici regni Ungariae amoenitates* I–II. Vindobonae 1783.
- Kennedy, H. N.: *Caliphs* = Kennedy, Hugh N. *The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State*. London 2001.
- Kolias, T. G.: *Waffen* = Kolias, Taxiarchis G.: *Byzantinische Waffen: Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*. Wien 1988.
- Matthew, Ch.: *Tactics* = Matthew, Christopher: *The Tactics of Aelian – A New Translation of the Manual that Influenced Warfare of the Fifteen Centuries*. Barnsley 2012.
- McGeer, E.: *Sowing* = McGeer, Eric: *Sowing the Dragon's Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century*. Dumbarton Oaks Studies 33. Washington 1995.

- Moravcsik Gy.: *Byzantinoturcica* = Moravcsik Gyula: *Byzantinoturcica* I–II. Budapest 1942–1943. [Átdolgozva és bővítve: Berlin 1958.]
- Moravcsik Gy.: Bölcs Leó = Moravcsik Gyula: Bölcs Leó taktikája, mint magyar történeti forrás. *Századok* 85 (1951) 334–353.
- Müller, K. K.: Ein griechisches = Müller, Karl Konrad: Ein griechisches Fragment über Kriegswesen. In: *Festschrift für Ludwig Urlichs zur Feier seines fünfundzwanzigjährigen Wirkens an der Universität Würzburg*. Würzburg 1880. 106–138.
- Nishimura, D.: Crossbows = Nishimura, David: Crossbows, Arrow Guides, and the Solenarion. *Revue internationale des études Byzantines* 58 (1988) 422–435.
- Perjés G.: *Mezőgazdasági* = Perjés Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1650–1715)*. Budapest 1963.
- Pryor, J. H.–Jeffreys, E. M.: *Dromón* = Pryor, John H. –Jeffreys, Elizabeth M.: *Age of the Dromón. The Byzantine Navy ca 500–1204*. The Medieval Mediterranean 62. Leiden 2006.
- Rázsó Gy.: *A hadművészet* = *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Szerk. Rázsó Gyula. Budapest 1974.
- Salamon F.: *A magyar hadi történet* = Salamon Ferenc: *A magyar hadi történethez a vezérek korában: kútfőtanulmány a IX. századbeli byzanti taktikai művekről*. Budapest 1877.
- Scheffer, J.: *Arriani Tactica* = Schefferus, Johannes: *Arriani Tactica et Mauricii artis militaris libri duodecim*. Uppsala 1664. Facsimile repr.: *Arriani Tactica Et Mauricii Ars Militaris*. Bibliotheca rerum militarium. Osnabrück 1967.
- Sullivan, D. F.: *Siegecraft* = Sullivan, Denis F.: *Siegecraft: Two Tenth-Century Instructional Manuals by „Heron of Byzantium”*. Dumbarton Oaks Studies 36. Washington DC 2000.
- B. Szabó J.: *A honfoglalóktól* = B. Szabó János: *A honfoglalóktól a huszárokig – A középkori magyar könnyűlovasságról*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest 2010.
- Tougher, Sh.: *Reign of Leo* = Tougher, Shaun: *The Reign of Leo VI (886–912): Politics and People*. The Medieval Mediterranean. Leiden–New York–Köln 1997.

BEVEZETŐ

A VI. (Bölcs) Leónak tulajdonított *Taktika* a katonai traktátusok műfajának egyik legismertebb, mégis legkevésbé becsült darabja. Évszázadokig tartotta magát az a nézet, hogy csak a szaracénok fenyegetése miatt állították össze, és nélkülöz mindenfajta eredetiséget, hiszen alapvetően korábbi szakmunkák kivonata. Íróját azzal vádolták, hogy az ókoriakat utánózva, a katonai tudás rendszerezésével akarta újjáéleszteni a bizánci hadügyet, de amatőrségéből kifolyólag olyan kompiláció lett az eredmény, amelyből hiányzik a szakmaiság és a korabeli hadviselés tényleges ismerete. Nem tartották sokra már csak azért sem, mert a császár egyszerű tartományi hadvezéreknek címezte munkáját, és nem a jövőbeni uralkodóknak, ahogy az nyugaton szokás volt. Az előítéletek oka abban keresendő, hogy a nyugati hadtudomány –

nyelvi és ideológiai akadályok miatt – későn fedezte fel magának a görög taktikai irodalmat, ráadásul sosem ismerte el a sajátjával egyenrangúnak. Bár az első latin fordítások már a 16. század derekán megszülettek, Ailianos, Maurikios és VI. (Bölcs) Leó munkája csak a 18. századi francia és német haditeoretikusoknál került a figyelem középpontjába, miután új fordításokat készítettek. A *Taktika* sorsa volt talán a legsanyarúbb; első teljes kritikai kiadása 2010-ben jelent meg, vagyis a benne rejlő mélyebb összefüggések feltárása épphogy elkezdődött. Az első benyomások és eredmények bizonyították, hogy a *Taktika* igazi mestermű, amely nemcsak a római-barbár hagyományokon nyugvó bizánci hadművészethez szolgál új adalékokkal, hanem a honfoglaló magyarság megismeréséhez is.

A BIZÁNCI BIRODALOM HADVISELÉSÉNEK ÁTALAKULÁSA

VI. (Bölcs) Leó *Taktikája* olyan korszakban íródott, amelynek politikai és katonai stabilitását három évszázaddal korábban, a Bizánci Birodalom válságos időszakában alapozták meg. A 6. század második felében a hadsereg és a gazdaság gyakorlatilag összeomlott, az egymást váltó katonacsászárok, II. Tiberios, Maurikios, Phókas pedig, akiket saját csapataik ültettek trónra vagy éppen taszítottak le onnan, képtelenek voltak úrrá lenni az állandó polgárháborús helyzeten. A belső problémákat tetézte, hogy a birodalom területe vészesen zsugorodni kezdett; a perzsák megszerezték Palesztinát és Kilikiát, a longobárdok Észak-Itáliát, a vizigótok Hispániát dúlták, az avarok és a szlávok pedig egy-két part menti tartomány kivételével az egész Balkán-félszigetet elfoglalták. 610-re a kelet-rómaiak már csak Anatóliát, Afrikát, Egyiptomot, illetve néhány kisebb balkáni és itáliai területet birtokoltak. Ebben a krízisben lépett színre Hérakleios császár, aki miután újjászervezte a hadsereget és a közigazgatást, valósággal újraalapította a Bizánci Birodalmat.

A kappadókiai származású Hérakleios (610–641) Maurikios 591. évi perzsa hadjáratában tűnt ki katonai tehetségével. Sokáig apja, az idősebb Hérakleios, Karthágó exarkhosza mellett szolgált, így

sikerült távol tartania magát a fővárosban uralkodó zűrzavaros eseményektől és hogy Phókas zsarnoki uralmának áldozatává váljon. Theophanés szerint Hérakleios a szenátus hívta be Konstantinápolyba, akinek hajóit hatalmas üdvözlőfogadás fogadta és gyorsan maga mögé állította a lakosságot, amikor meglátták, hogy hajóinak árbocait Szűz Máriát ábrázoló ikonok díszítik. Az „isteni küldött” először elfogatta és kivégeztette a gyűlölt Phókast, majd a lehető leggyorsabban császárrá koronázta magát.

Hérakleios első lépésként hatalmas kölcsönt vett fel az egyháztól, és jelentősen megnyírbálta az állam kiadásait, többek között a katonák zsoldját, hogy átszervezze a hadsereget és pénzügyi alapot teremtsen a háborúhoz. Új sorozásokat rendelt el, a kiképzést és a fegyelmet megszigorította, ugyanakkor megerősítette a keleti határt. Belátva, hogy a birodalom képtelen többfrontos háborút vívni, békét kötött az avarokkal, és erőit a keleti hadszíntéren vonta össze, hogy a legveszélyesebbnek tartott perzsákkal számoljon le először. Az újjászervezett haderő 620-ban lendült támadásba, amellyel nemcsak hogy megverte a Konstantinápoly felé igyekvő perzsákat, hanem ellentámadásba ment át és betört Armeniába. A perzsa uralkodó, II. Huszrau

hiába küldött ellene további három hadsereget, Hérakleios hadvezéri talentumán egyik sem tudott kifogni. Eközben a balkáni hadszíntéren is szerencsésen alakultak az események, hiszen 626-ban az avarok, miután felrúgták a békét, a jelentősen meggyöngült perzsákkal karöltve egyenesen Konstantinápolyra támadtak rá. A város hatalmas erődítményeit viszont, ostromfegyverek híján, még csak megrongálni sem tudták, és a császár kezére játszott a szlávok avarellenes lázadása is. A koalíció végül kénytelen volt visszavonulni, sőt 627-ben a császárnak a kazárokkal együtt sikerült döntő csapást mérnie a perzsákra Ninive mellett, és még a fővárosukat, Dasztagerdet is felprédálta. Ezzel lezárult a Szászánida Perzsia története, Hérakleios pedig egy csaknem százharminc éves háborúnak vetett véget. A Balkánon 632-re csendesedtek el a kedélyek; a horvátok és a szerbek függetlenítették magukat a meggyöngült avar kaganátustól.

Hérakleios tehát sikeresen stabilizálta a határokat, viszont az állandó hadjáratok kimerítették az újjáformálódó birodalmat, és nem tudta feltartóztatni az arab terjeszkedést. Történt ugyanis, hogy az iszlámot hirdető Mohamed próféta eddig soha nem látott egységbe kovácsolta az Arab-félsziget törzseit, nemcsak birodalmat, hanem vallást is alapítva ezzel. Az új vallás szent háború (*dzsihád*) indítására sarkallta Mohamed utódait, a kalifákat, akik néhány évtized alatt hatalmas területeket hódítottak meg: Elő-Ázsiát, Mezopotámiát, a Kaszpi-tenger vidékét, Palesztinát. Előrenyomulásuknak Hérakleios sem tudott gátat vetni; csapatai súlyos vereséget szenvedtek Jarmúk mellett (636), ezzel pedig végleg elveszett Szíria, amelyet korábban véres verítékekkel szerzett meg a perzsáktól. Jeruzsálem 638-ban, Alexandria 642-ben kapitulált, a perzsák megmaradt területei pedig 651-ben hódoltak be. Bizánc keleti pozíciói nagyon gyorsan semmivé foszlottak. Konstantinápoly is csak a görögtűznek köszönhette, hogy túlélte a 674–678-as nagy blokádot.

Az arab hódítás alapvető változásokat eredményezett a bizánci hadügyben. Ezek közül a legfontosabb az ún. *thema*rendszer bevezetése volt, ami háromszáz évig szilárd bázisát képezte a katonai állításnak, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Bizánci Birodalom Európa térképén maradjon. A *themák* (*thémata*) katonai és közigazgatási körzetek voltak, amelyekben a katonák öröklődő fegyve-

res szolgálat fejében birtokot (*pronoia*) kaptak. Az új rendszer számos előnnyel járt. Egyrésztől lehetőség nyílt arra, hogy letelepítsék a harcias barbárokat, segítve így az asszimilációjukat, ugyanakkor a hadsereg nagyszámú katonához is hozzájutott, ráadásul rendkívül olcsón, hiszen a parasztkatonáknak (*stratiótáknak*) adott szolgálati birtok továbbra is állami tulajdonban maradt, vagyis kevesebb zsoldot kellett nekik fizetni, amely a kincstár terheit csökkentette. A birtokhoz jutó *stratióták* vállalták, hogy utódaik is katonának állnak majd, így a katonamesterség a családban öröklődött tovább, ezzel pedig meg lehetett szüntetni a népszerűtlen sorozásokat. A *thema*rendszer az újonnan visszahódított területeken is bevált, hiszen megakadályozta az elnéptelenedést, ugyanakkor az azonos körzetből való származás tudata a *themasereg* összetartását is erősítette. A rendszer a *stratiótáknak* is előnyös volt, hiszen biztos megélhetéshez jutottak, és a közadékon kívül egyéb kötelezettségekkel nem terhelték őket (Leo *Takt.* IV. 1., XX. 71.). Ennek az volt a feltétele, hogy hadba híváskor kötelesek voltak lóval és fegyverzettel bevonulni.

A *thema*rendszer ugyan decentralizálta az államot, viszont hatalmas erőbővelletet adott a birodalomnak. Mivel azonban a *themacsapatokat* parasztkatonák alkották, akik nem hivatásszerűen katonáskodtak, ezért szükség volt egy állandó haderőre is, amely folyamatosan szolgálatot teljesített. E második pillér létrehozásának másik oka az volt, hogy a *themastratégosok*, főleg az opsikioni és ázsiai *themában*, állandó lázadásaikkal komolyan veszélyeztették a központi hatalmat. Így a 7. század derekán kialakítottak egy központi, Konstantinápoly környékén állomásozó hadsereget, a *tagmát*, amelynek tagjait jól képzett és megbízható zsoldosokból verbuválták. Ellentétben az ideiglenesen fegyvert fogó *stratiótákkal*, a *tagmacsapatok* (*scholaroi, exkubitoi, hikanatoi, vigla*) folyamatosan szolgáltak, állandó fizetést kaptak és az állam biztosította a felszerelésüket, vagyis a bizánci haderő elit egységeit adták. Kezdetben a *tagmákat* is a *stratióták* közül toborozták, ám miután egyre többen váltották meg a szolgálatot pénzzel, soraikat külföldi zsoldosokkal (szlávok, varégok, ruszok, törökök) töltötték fel. A 10–11. században már több *tagma* is létezett. Például a kizárólag idegenekből verbuvált *hetaireiát* valószínűleg III. Mihály hozta létre személyi testőr-

ségül, I. János császár pedig perzsa mintára szervezte meg a nehézlovasokból álló *athanatoit*.

Ugyan az első *themákat* Hérakleiosz császársága idején alakították ki, ma azonban már tudható, hogy az alapötlet nem tőle származik, és nem ő volt az első, aki a katonák letelepítésével próbálkozott. A 6. század vége felé Maurikiosznak is voltak hasonló kezdeményezései, ám a körülmények akkor még nem voltak kedvezőek. Mindenesetre az általa alapított Ravennai és Karthágói Exarchátus felépítése már a *themarendszer* előzményének tekinthető. A *thema* élén a *stratégos* állt, aki a római *proconsulokhoz* hasonlóan a polgári és a katonai közigazgatást irányította. A *stratégosok* a palotai hierarchia csúcsán foglaltak helyet, és csak a császárnak tartoztak felelősséggel. Noha mindannyian *patrikiosi* méltóságot viseltek, befolyásuk attól függött, hogy melyik *themát* vezették. A keleti *themák* elsőbbséget élveztek a nyugatikkal szemben, Anatólia *stratégosa* pedig mind között a leghatalmasabb volt. Az első *themák* (Opsikion, Anatólikon, Armeniakon, Karabisian) még nagyok voltak, és ahogy az előbb említettük, *stratégosaik* akkora hatalomra tettek szert, hogy a 8. században nem egyszer fellázadtak a császár ellen. Erre válaszképpen a császárok kisebb *themákat* alakítottak ki, néhány régebbi terület visszahódítása pedig tovább szaporította a számukat. VI. (Bölcs) Leó idején már huszonöt *thema* létezett, VII. (Bíborban-született) Konstantin uralkodásakor pedig huszonkilenc. A *themák* száma nem volt állandó, mivel a szüntelenül változó körülményekhez folyamatosan igazodni kellett. Ha elfoglaltak egy területet, akkor azt azonnal *themává* alakították, hogy megvédjék az új határokat. Például így jött létre I. Basileios és VI. (Bölcs) Leó idején a szebaszteiai, a lykandosi vagy a mezopotámiai *thema*, Bolgárországból pedig a bolgár *thema* 1018-ban.

A *themaseregek* személyzetének beosztásához a 6–7. századi elnevezéseket használták, a bizánci hadviselés azonban a 10. századra már oly mértékben átalakult, hogy VI. (Bölcs) Leó lényegében maurikioszi hadszervezetét fenntartásokkal kell kezelnünk. A *themasereg* (*stratos*) élén a császár által „kirendelt” *themaparancsnok*, vagyis a *stratégos*

állt, akiknek VI. (Bölcs) Leó a *Taktikát* címezte. Közvetlen vezérkarát három *turmarchés* alkotta, akik egy-egy *turmát*, vagyis *merost* irányítottak. A *turmák* három-három *drungosból* (*moirából*) álltak, élünkön a *drungáriosokkal*. Az alapvető taktikai egység a *tagma* vagy *bandon* maradt (*drungosonként* három-három), viszont vezetőiket nem *tribunosoknak*, hanem *kóméseknek* hívták. Az al-tiszti szinteken, illetve az egyéb beosztottak funkciójában nem volt változás, vagyis továbbra is szolgáltak segédtsztek, felcserek, kikiáltók, mestereberek stb. A *Taktika* még szól a *thema* főjegyzőjéről (*prótonotarios*), az iktatóról (*chartularios*) és a *praetorról* (*praitór*), aki a jogi ügyleteket bonyolította, de tudjuk, hogy számos egyéb, meg nem nevezett tiszttviselő (*logothetés*, *thomadomestikos* stb.) is a sereggel tartott. A *Stratégikon* alapján a sereg létszáma „papíron” 8100 fő volt, amit azonban sok minden befolyásolt, ráadásul ez a szám nem tartalmazta a gyalogsági *tagmákat*.¹ VI. (Bölcs) Leó idejére ez az adminisztratív szám már elveszítette a létjogosultságát, hisz ő maga 4 ezer főben határozza meg a *themasereg* létszámát (Leo *Takt.* XVIII. 136–148.), ami valószínűleg az éppen aktuális felosztást tükrözi.

Érdemes megemlíteni, hogy a 7. századi hadügyi átalakulásokkal párhuzamosan a haditengerészetet is átszervezték: állandó flottát hoztak létre, mivel az 5–6. században csak a hadjáratok idejére építettek hajókat. A flottát kezdetben Karabisian *stratégosa* irányította, viszont a posztot III. Leó (717–741) megszüntette, és a körzetet több tengeri *themára* osztotta, több flottát létrehozva így, miközben Konstantinápolyban is hagyott egy központi egységet, a *thema-tagma* rendszernek megfelelően. A *themaflottákat* a *themák stratégosai* vezették, akik a kibyrrhaiótóni főparancsnokság alá voltak beosztva, amelynek élén a *stratégosi* címet viselő kibyrrhaiótóni *drungários* állt. Bár a bizánciak többször is a görögtűzzel operáló *dromónoknak* köszönhették a megmenekülésüket, hasonlóan a rómaiakhoz, mindig is mostohagyerekként kezelték a haditengerészetet. Ennek ellenére szerves részét képezte a bizánci katonai gondolkodásnak, ahogy azt a *Taktika* is bizonyítja, hiszen VI. (Bölcs) Leó

¹ Vö. Maurikiosz: *Sztratégikon* – *Hadvezérek kézikönyve*. II. melléklet: Lovassági hadszervezet és tisztikar a Sztratégikonban.

önálló fejezetet épített rá, egy szintre helyezve a szárazföldi hadviseléssel.

Ami a szárazföldi csapatok fegyverzetét illeti, a korszakból megmaradt számos *taktikon*, dokumentum és ábrázolás alapján nincs okunk feltételezni, hogy 7–10. században radikális változás következett volna be a katonák arzenáljában. A fegyverzet változatossága, illetve a harcosok sokoldalúsága, „tűlfegyverkezése” továbbra is a bizánci hadművészet egyik legfőbb jellegzetessége maradt. A nehézlovassok (*kataphraktoi*) két alapfegyvere még mindig a kétélű kard (*spathion*), illetve a döfésre és hajításra egyaránt alkalmas kopja (*kontarion*) volt, amelynek hosszát VI. (Bölcs) Leó nyolc könyvekben (3,7 m) állapította meg. Annak ellenére, hogy az íjászkodás jelentősen visszaesett (Leo *Takt.* VI. 5.), nem vesztett ki teljesen. Az összetett reflexíjat (*toxon*) a hozzá tartozó tegezettel és egyéb kiegészítőkkel a nyeregbe akasztva hordták. A különféle hajítódárdák és -gerelyek (*riktarion*, *akontion*, *verutum*) felértékelődtek, egyúttal megjelent náluk a szekerce (*tzikourion*), a szablya (*paramérion*) és az egyélű tör (*machairon*) is, vagyis hangsúlyosabb lett a közelharc, ez pedig a védőpáncélok továbbfejlesztését vonta maga után. A legszembetűnőbb újítás az ún. lamellás vért volt, amit kicsi, lapos és hosszúka, vasból, szaruból vagy bőrből készült darabkákból fűztek össze. Ezt nevezték *klibanion*-nak (Leo *Takt.* VI. 4.), ami a bizánci nehézlovas legismertebb védjegye volt. A mell- és hátvérteként egyaránt használatos *klibanion* általában ujjatlan volt, ritkábban bicepszig ért, illetve derékban végződött. A derékrészről *kremasmata* lóghatott le, ami bőrszalagokból készült, szegekkel és díszekkel kivert szoknyaszerűség volt. A *klibanion*on gazdagon díszített, steppelt zubbonyt (*epilórikion*), alatta combközépig érő, gyapjúval bélelt ujjas zubbonyt (*vamvakion*), vagy egyszerű láncinget/lemezpáncélt (*lórikion halysidóton* / *lorikiôn phelydóton*), illetve hétköznapi tunikát viseltek. A vértet vastag és vízhatlan köpönyeggel (*epilórikia himatia*) takarták be, amit csatában valószínűleg levettek. A bőrkésztyűk általánosak voltak, a páncélkésztyűk ritkábbak. A korábbi századokhoz képest felértékelődtek a különféle bélelt alkar- és lábszárvértek (*cheiropszella*, *manikellia*, ill. *podopsella*, *chalkotouba*). A ruházathoz tartozott még egy nyakvédővel ellátott, többnyire kúp alakú fémsisak (*kassidia*), illetve egy pár bélelt bőrcsizma is. Kezükben kisebbfajta, csepp

alakú normann pajzsot (*skoutaria*) tartottak. A lovak vértete oldal- és haspáncéllal bővült ki, illetve itt is megjelentek a lamellás vérték. Könnyűlovasokat a szövetséges népek (kunok, szarmaták, kazárok, magyarok stb.) soraiból toboroztak; szerepük nem mutat releváns változást a korábbi századokhoz képest. Új fegyvereik közül a buzogányt és a szekercét érdemes kiemelni.

A bizánci nehézgyalogosok (*szkoutatoi*) nagy részét normann és szláv harcosok alkották. Fejüket kúp alakú sisak védte, amelynek széléről bőrből vagy pikkelyekből készült fül- és tarkóvédő lógott le. Tunikájukra *kavadiont*, a *vamvakion* gyalogsági megfelelőjét húzták, majd erre került rá a láncing vagy pikkelypáncél, amelyet szíjakkal és csatokkal rögzítettek magukra. Alsó és felső ruházatukat katonai öv (*pteryges*) tartotta össze, amelynek ágyék-részénél, de néha egész derékban díszes, fémmel kivert bőrszalagok lógtak le. Egynémelyikük *klibaniont* is viselt. A különféle kar- és lábszárvértek továbbra is használatban voltak, bár távolról sem lehettek annyira általánosak, mint a lovasoknál, mivel rendszeresítették náluk a bélelt bőrcsizmákat (*kam-potouva*, *mouzakia*), amikben menetelni is könnyebben tudtak. Mivel páncélzatuk gyéresebb volt, ezért nagyobb, kerek vagy ovális, szintén normann típusú pajzsokkal, illetve szögletes *thyreos*okkal szerelkeztek fel. Fegyverzetük és szerepük kibővült. Nagyjából a 10. század derekától alapfegyver lett a *kontarion* nehezebb, csakis döfésre szolgáló változata, a kb. 3–3,5 méter hosszú *menaulon* (pika), amely a lovassági rohamok visszaverésében volt hasznos. Övükön, ritkábban a hátukra csatolva kétélű kardot (*spathion*), és/vagy szablyához hasonló, hajlított élű kardot (*paramérion*) hordtak. Az övükre ők is tört, illetve különféle típusú (egyélű, kétélű, egyélű tüskés), egykezes szekercét (*tzikourion*) akasztottak. A gyalogság elitjét alkotó varég gárda, akiket II. Baszileiosz fogadott fel testőröknek, csakis nehéz csatabárdal (*ramphaia*) harcoltak. A könnyűgyalogosok (*psiloi*), hasonlóan a könnyűlovasokhoz, csak egy-két fegyverre specializálták magukat: íj, parittyá, dárda, gerely, szekerce, buzogány (*bardoukion*, *saliba*).

A 7–10. században a bizánci hadsereg a jól működő *themarendszer* mellett az alapos kiképzésnek, az állandó hadgyakorlatoknak, mozgékonyságának, jó alkalmazkodó képességének

és lendületes hadvezetésének köszönhető sikerreit. Stratégiájában és taktikájában megőrizte a római-barbár hagyományokat: tudományos alapon szervezett hadviselés; az ellenség kiismerése, kifárasztása, üldözése; árulók lefizetése; rajtaütések; visszatámadások; hadicselek; portyázó hadjáratok; hatékony kém- és hírszerzői hálózat; haditechnika fejlesztése; szekértábor stb. A nyílt csata elkerülése és a súlyos veszteségek megelőzése továbbra is prioritást élvezett. A haditervet mindig a körülményekhez, illetve az ellenséghez igazodva fogadták el. A rendkívül kisszámú csataleírásból, illetve a *taktikonok*ból arra következtethetünk, hogy felsorakozáskor továbbra is a háromvonalas felállást tekintették alapvető csatarendnek, amelyben az első vonal három *turmája* igyekszik eldönteni a küzdelmet, miközben az oldalvédek és a bekerítők oldalba és hátba kapják az ellenséget. A második

és harmadik vonalat tartalékban hagyták. Bár a gyalogosok főszerepet kaptak például a 678–678. évi, bolgárok elleni hadjáratban, általában kiegészítő szerepet osztottak rájuk.

A taktikában érezhető változás a 10. század második felében következett be, ez pedig újrapirozicionálta a fegyvernemeket. A *Sylloge Tacticorum*ban új típusú gyalogság bukkan fel: a *menaulon*nal harcoló *menaulatoi*, akiknek feladata az ellenséges lovasság megállítása volt. A *Praecepta militaria* első két fejezete már a gyalogsági formációkat tárgyalja és teljesen új gyalogos egységgel (*taxiarchia*) ismerteti meg olvasóját, amelyben vegyesen kaptak helyet az egységes négyszögbe felálló kopjások, íjászok, parittyások, dárdások és a *menaulatoi*. A valódi támadóerőt továbbra is a nehézlovasság adta, amelyben a lovast és lovát ekkora már tetőtől talpig lamellás vért borította.

A BIZÁNCI HADTUDOMÁNYÍRÁS

A keletrómai-bizánci hadtudományírás első nagy korszaka nem véletlenül esett I. Iustinianos császárságára: a birodalom hatalma csúcsán volt, és csaknem sikerült újraegyesíteni a keleti és a nyugati birodalomrészt. Bár a császár halála után az állam általános krízisbe került, és a népesség csökkenése, illetve az állami intézmények válsága miatt az írás-olvasás még inkább visszaesett, a hadtudomány művelése a *Stratégikon* révén töretlen fejlődést mutat, amely előkészítette a bizánci hadtudományírás új korszakának megszületését. A bizánci taktikusok amellet, hogy kivonatolták, összegezték és felfrissítették a *Stratégikont*, összegyűjtötték és rendszerezték a görög taktikai irodalmat és kiegészítve azt saját tapasztalataikkal, folytatták a hadtudomány professzionális művelését. Mindez azért nagy jelentőségű, mivel Nyugaton csak Machiavellivel fog új-jáéledni a Vegetiusszal befejeződő és több mint ezer évig parlagon heverő hadtudományírás.

A 7–11. századi bizánci taktikai írók Maurikios császár *Stratégikonját* tekintették etalonnak és valamilyen formában szinte mindegyikük felhasználta az abban megfogalmazott ajánlásokat. Így tett a *De Militari Scientia*² ismeretlen szerzője is, akiről csak

annyit sejtünk, hogy főtisztként szolgált a hadseregben valamikor 630–640 körül, és egy zsebkönyvként forgatható tábori kézikönyvet szerkesztett a *Stratégikon*ból. Bár felfigyelhetünk egy-két személyes meglátásra és a szaracénok hadviselésére vonatkozó friss megfigyelésre, a traktátus inkább filológiai szempontból jelentős, mivel latinul íródott, ami azt bizonyítja, hogy a hadseregben még mindig a latint használták (bár Hérakleios ekkoriban tette hivatalossá a görögöt).

A bizánci hadtudományírás tényleges kibontakozása a 9. században kezdődött, amikor a klasszikus taktikai irodalom igazi reneszánszát élte, de a hadművészetben és a birodalom stratégiai helyzetében bekövetkezett változások (arab hódítás, *thema*- és *tagmarendszer*, görögtűz, nehézgyalogság megerősödése) is ösztönzőleg hatottak. Ráadásul a 9. századra a *Stratégikon* több pontja elavulttá vált, így időszerű volt felfrissíteni és újrarendszerezni a katonai ismereteket. Ezt a korántsem egyszerű feladatot VI. (Bölcs) Leó vállalta magára, akinek aktív irodalmi tevékenységéből arra következtethetünk, hogy komolyan érdeklődött a hadügyek iránt. Első próbálkozása, a *Problémata*,³ nem más, mint a *Stratégi-*

² Müller, K. K.: Ein griechisches 106–138.

³ Dain, A.: *Leonis Problemata*

konon alapuló katonai katekizmus. A bevezetőben a szerző arra utal, hogy húszas éveinek elején járhat és nagy hatást gyakoroltak rá a harci cselekmények, nem tűnik azonban hivatásos katonának. Legnagyobb hatású munkája és egyben a bizánci hadtudományírás mesterműve, a *Taktika* (Τακτικά)⁴ már sokkal összeszedettebb koncepciót sugároz, amelyet azért kellett megírnia, ahogy ő mondja, mivel a szaracénok állandóan háborgatták az alattvalókat (Leo *Takt.* XVIII. 103., 135., Epil. 71.). A császár hadtudományok iránti érzékenységét támasztja alá VII. (Bíborbanszületett) Konstantin egyik megjegyzése is, amiben azt állítja, hogy VI. (Bölcs) Leó megbízta Leó Katakalon magisztert egy olyan hadtudományi munka megírásával, amelynek témája a birodalom hadjáratai voltak;⁵ ez a mű azonban – ha valóban elkészült – nem maradt fenn.

Szintén a 10. század első felében, valószínűleg VII. (Bíborbanszületett) Konstantin idején íródott az ugyancsak nagy hatású *Sylloge Tacticorum*,⁶ amely ugyan alapvetően korábbi taktikai munkák (*Stratégikos*, *Stratégikon*, *Taktika*) kivonata, mégis tartalmaz néhány figyelemreméltó újítást. Szerzője például új formába öntötte a vegyes lovas-gyalogos csatarend ismertetését, és itt olvashatunk először a gyalogsági négyszögről, amely, ha kellően fegyelmezett és kiképzett katonákból áll, nemcsak hatékonyan tudja visszaverni az ellenséges lovasokat, hanem a saját lovasságnak is védelmet adhat, befogadva őket a négyszög belsejébe. Egyébként apjához hasonlóan maga VII. (Bíborbanszületett) Konstantin is irodalmár volt. Amellett, hogy írt a birodalom kormányzásáról,⁷ amelyben többek között a honfoglaló magyar vezérek vagy a fejedelmi család hercegeinek nevét is ránk hagyományozta, élénken érdeklődött a hadtudomány iránt is; a *De ceremoniis*⁸ című írásának egyik mellékletében tanácsokkal látta el fiát, II. Romanoszt arról, hogy milyen előkészületeket tegyen, ha hadjáratot szeretne indítani.

A bizánci hadtudományírás utolsó generációjának tagjait a Phókas család adta. A *Praecepta Militaria*⁹ II. Niképhoros Phókas császár (963–969) saját alkotása, amelyben a szerző a 9. századi taktikai és hadszervezeti átalakulásokat foglalta össze. A mű jelentősége abban áll, hogy a *Taktikánál* vagy a *Sylloge Tacticorumnál* sokkal részletesebben tárgyalja a korszakra jellemző hadviselést: nehézlovassági taktika, *menaulon*, *taxiarchia* stb. A *Peri paradromes* (*De velitatione bellica*),¹⁰ amely a 7. századi bizánci-arab háborúkat idézi fel, a gerilla-, illetve a hátramenti hadviselésbe nyújt betekintést. Az utóbbi munka ugyancsak II. Niképhoros Phókas szerzősége alatt maradt fenn, valószínűleg azonban mégsem ő, hanem öccse, León Phókas írta a művet 970 körül. Az említett alkotás elfeledett klasszikus, amelyet érdemes tanulmányozni, hiszen amellett, hogy több pontban kiegészítette a *Taktikát*, a szerző arra törekedett, hogy saját tapasztalatait ossza meg az olvasóval. Ugyancsak a 10. századhoz köthető az ismeretlen szerzőségű („Bizánci Hérón”) *Parangelmata Poliorcetica* című alkotás,¹¹ ami az egyetlen kifejezetten ostromharcászattal foglalkozó bizánci szakmunka.

A bizánci hadművészet és hadtudomány utolsó emblematis alakja II. (Bolgárölő) Basileios (976–1025) hadvezére, Niképhoros Ouranos volt, aki ugyan nem mindennapi karriert futott be és gyakorlott tollforgató volt, *Taktikája*¹² azonban már nem érte el a korábbi *taktikonok* színvonalát. Hatalmas, 178 fejezetből álló kézikönyvében VI. (Bölcs) Leó *Taktikáját*, II. Niképhoros Phókas *Praecepta Militariáját*, Onosandros *Stratégikosát* és más ókori taktikusok írásait ollózta össze. Valójában csak három fejezet származik tőle, amelyekben az ellenséges területre vezetett portyákról, az ellenség közelében végzett táborbontásról, illetve az ostromharcászat aktuális helyzetéről szólt. Utóbbi a *trébuchet*-k és az ostrom során alkalmazott pszichológiai hadviselés miatt érdekes.

⁴ Eredeti címe: τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις (Rövid útmutató a háborús taktikáról).

⁵ Haldon, J. F.: *Three treatises* 94–97.

⁶ *Syl. Tact.*

⁷ Const. DA1

⁸ Haldon, J. F.: *Three treatises*

⁹ McGeer, E.: *Sowing*

¹⁰ Dennis, G. T.: *Three Byzantine* 137–240.

¹¹ Sullivan, D. F.: *Siegecraft*

¹² McGeer, E.: *Sowing*

VI. (BÖLCS) LEÓ ÉS A *TAKTIKA*

Bár Leó igen képzett és uralkodásra termett fiatal-ember hírében állt, I. Basileios nem őt jelölte örökösének, mivel második felesége, Eudokina Ingerina, Leó anyja, III. Mihály császár szeretője volt. Ugyan I. Basileios elsőszülött fiához és kijelölt utódjához, Konstantinhoz hasonlóan Leót is társcsászárrá tette és elismerte saját fiának, ám vitatott származása beárnyékolta kapcsolatukat. Fiatal korában majdnem megvakíttatta, és elborult elméje még halála napján is azt diktálta neki, hogy Leó az életére akar törni. Az idős császárnak azonban nem maradt más választása; mivel Konstantin idő előtt meghalt, Leót tette meg örökösének, aki 886. augusztus 29-én lépett trónra. Leó társcsászára hivatalosan az öccse, III. Alexandros lett, ő azonban nem szólt bele az államügyekbe. Személye mégis azért érdekes, mert neve kisatírozva felbukkan a XX. rendelet akrosztikonjában.

VI. (Bölcs) Leó jellemző tulajdonsága volt, hogy bátran foglalkozott olyan dolgokkal, amelyekhez látszólag nem értett, például hadtudománnyal vagy prédikációkkal. Elődjeivel ellentétben nem volt hadvezér és a legenda szerint még csatát sem látott, így aligha várta tőle bárki is, hogy hadtudományi szintézist ad ki a kezei közül. Leó teológia és homiletika (egyházi prédikáció) iránti érdeklődését jelzik himnuszai és szentbeszédei is. E vallásos érdeklődés ugyancsak nem kézenfekvő egy olyan uralkodó esetében, aki – noha isten- és emberszerető, valamint jogtisztelő vezetőnek tartotta magát – négyszer házasodott, ami természetesen hatalmas haragot váltott a konstantinápolyi pátriárkából, és amivel gúny tárgyává tette magát a saját népe előtt. Pedig Leó császár a törvényes rend helyreállítását és a korrupció visszaszorítását tekintette uralkodása fő céljának. I. Iustinianos óta nem volt olyan bizánci császár, aki annyi új törvényt (összesen 113-at) alkotott volna, mint Leó. Bár uralkodása és személye igen ellentmondásos volt, tisztelték olvasottsága és munkabírása miatt, így az utókor nem érdemtelenül aggatta rá a „Bölcs” jelzőt. Nem is véletlen, a *Taktikát* egy bölcs és törvényhozó király szerepében adta közre. A bevezetőben kétszer is hangsúlyozza (Leo *Takt.* prol. 6., 9.), hogy a hadvezéreknek úgy kell tekintenie a császári rendeletekre, mint egy-egy újabb, hadügyi témájú *Procheiros nomosra*. A *Taktika* viszont

nemcsak egy egyszerű katonai rendeletgyűjtemény. Egyedi módon, vallásos keretbe foglalva adja elő a hadvezérnek szánt tennivalókat. A bevezető első mondata a Szentháromság *invocatio*jával indul, ami- ben persze semmi különleges nincs, hisz Maurikios is így kezdte a *Stratégikont*. A zárszó (Leo *Takt.* epil. 73.) utolsó szava („Ámen”) azonban bezárja a kört, ezzel biztosítva Isten jóváhagyását a háborúkhöz. Így válik a *Taktika* Isten egyetértésével meghozott uralkodói törvénné.

Mindezek után feltehetjük a kérdést, hogy VI. (Bölcs) Leó miért vállalkozott a *Taktika* megírására, hisz ő maga sosem járt hadszíntéren, és járatlan volt a hadviselésben, így valószínűleg semmi újat nem tudott volna mondani a *themastratégos*-nak. Valójában több indok is vezérelte a császárt, amikor tollat ragadott. Elkeserítette a katonai tudás ellaposodása, a régi katonai erények és erkölcsök kiveszése, amelyek egykor oly naggyá tették a birodalmat. A régi tudásról el kellett távolítani a vastag porréteget, hiszen a birodalom határain továbbra sem szűnt meg a nyomás, a keleti végeket folyamatosan támadták a szaracénok. Be kellett bizonyítani, hogy a bizánciak sikerének kulcsa a múlt ismeretében és a vallásos áhítatban leledzik, melyeknek egyesítésével a birodalom visszaszoríthatja az ellenséget, hogy aztán ismét régi dicsőségében tündököljön. VI. (Bölcs) Leó tehát, ellentétben a korábbi és későbbi taktikai írókkal, ortodox keresztény hit- tel igyekezett alátámasztani a háborúk jogosságát. Teljesen nyilvánvaló az is, hogy a *Taktikával* politikai tökélet akart magának kovácsolni: mivel az uralkodói legitimitáshoz hozzátartozott a hadi jártasság, kíváncs volt, hogy a katonai traktátus hadvezéri szerepben tüntesse fel a császárt.

Bár VI. (Bölcs) Leó és a *Taktika* közötti kapcsolat egyértelműnek látszik, igazság szerint nincs a kezünkben olyan megdönthetetlen bizonyíték, amely igazolná, hogy valóban ő a szerző. Számos példa bizonyítja, hogy a császár önmegnevezése nem feltétlenül jelenti azt, hogy személye azonos lenne a szerzőével. Ha nem is ragaszkodunk VI. (Bölcs) Leó szerzőségéhez, akkor is kétségtelen, hogy az író a „tűz közelében” volt, és a császáréhoz nagyon hasonló karakterrel és írói vénával rendelkezett. Ez a személy egyértelműen művelt és

tanult ember benyomását kelti, aki járatos volt az antik hadtudományban, a Bibliában, értett latinul és komoly rálátása volt az államügyekre. Hithű kereszténynek tűnik, aki Isten szerepét még a hadvezéri stratégiánál is fontosabbnak tartotta. Pacifista szemlélete már a bevezetőben kirajzolódik, ugyanakkor azt is elismeri, hogy a háborúra valamilyen szinten szükség van, hiszen az embereknek meg kell védeniük magukat mások erőszakoskodásaitól. A szerző alapvetően átlátta a hadsereg működését, a taktikai manővereket vagy a régebbi korok harcéljárásait, viszont az is nyilvánvaló, hogy nem volt hivatásos katona és nem rendelkezett harci tapasztalattal. A rengeteg kivonatolás, az állandó ismétlések, vagy egy-két manőver abszurditása azt sejteti velünk, hogy tipikus tintahuszárral van dolgunk, aki jobban érezte magát az íróasztal mögött, mint a csatatéren. Ugyanakkor a javára kell írunk, hogy rendkívül olvasott volt, felismerte az időszzerű kihívásokat, a reformok szükségességét, és azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy remek írói tehetséggel rendelkezett. A szöveget itt-ott közelmúltbeli történetekkel, Isten magasztalásával vagy a háborúk jogosságának hangsúlyozásával szakította félbe, nem hagyva, hogy az olvasó beleunjon a végeláthatatlan katonai manőverek ismertetésébe. Külön ki kell emelni, hogy remekül szerkesztette össze a rendelkezéseket, amiket nem szerzők, hanem logikai sorrend szerint strukturált, sokkal követhetőbbé és olvashatóbbá téve így nem csak saját műve, hanem a *Stratégikon* tartalmát is: 1. Bevezetés; 2. A taktika és stratégia fogalma; 3. Az ideális hadvezér; 4. Hadszervezet és tisztikar; 5. Fegyverzet; 6. A lovasság és a gyalogság fegyverzete; 7. A lovasság és gyalogság kiképzése; 8. Katonai büntetések; 9. Vonulás; 10. Málha; 11. Táborozás; 12–14. Mire legyünk tekintettel a csata előtt, a csata napján, és a csata után; 15. Ostrom; 16. Háború utáni teendők; 17. Váratlan rajtaütések; 18. Idegen népek hadviselése; 19. Hadi-tengerészet; 20. Bölcsességek; 21. Utószó.

A császár szerzőségét tehát nem jelenthetjük ki egyértelműen, még annak ellenére sem, hogy a *Taktika* mindegyik kézírata VI. (Bölcs) Leót tünteti fel szerzőként. Manapság már mégis kellően meggyőző bizonyítékok állnak rendelkezésünkre ahhoz, hogy

a *Taktika* munkálatainak felügyeletét valóban VI. (Bölcs) Leóhoz kössük. A bevezetőben például az író nem ígéri (Leo *Takt.* prolog. 6.) hogy stílusa kifinomult, szavai pedig jól csengőek lesznek, viszont a bibliai hivatkozások vagy a klasszikus írók idézése sokkal irodalmibbá teszik a munkát, VI. (Bölcs) Leó írói habitusát sejtetve a háttérben. A hadügyek iránti figyelme már a *Problematában* is megmutatkozott, és valószínűleg az ő személyes célja volt egy összetettebb katonai kézikönyv összeállítása. A császár jogi érdeklődését szimbolizálja a *Procheiros nomos* kétszeri említése, vagy az a tény, hogy *diataxis*-nak, azaz rendeletnek nevezte el a fejezeteket, de többször utal saját atyjaként elődjére, I. Basileiosra is (Leo *Takt.* IX. 14., XVIII. 95, 117, 133.). Leó szerzőségét támasztja alá az író katonai dilettantizmusa, illetve a könyv megírásának politikai célja is, amivel pont ezt a járatlanságot akarta ellensúlyozni. Egyébként a számos belső utalásnak köszönhetően a keletkezés dátumát a 900-as évek első évtizedére lehet tenni. A fejezetek nem egyszerre készültek el és nem is abban a sorrendben, ahogy azt ma ismerjük. A végső simításokat a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin udvarában működő írói kör végezhetette el.¹³

VI. (Bölcs) Leó *Taktikájának* igazi ereje és népszerűsége nemcsak abban rejlik, hogy fel akarta frissíteni a görög-római hadművészeti ismereteket. Az író határozott szándéka volt, hogy olyan kézikönyvet készítsen, amely egyrészt megismerteti a jövő hadvezéreit a klasszikus hadművészet legfontosabb doktrínáival, másrésztől újjá akarta élesíteni a régóta feledésbe merült katonai értékeket. Harctéri tapasztalatokkal azonban nem rendelkezett, ezért kézenfekvő volt, hogy korábbi taktikusok munkáit fogja felhasználni. Elnézve a mű szerkezetét és forrásait, a *Taktika* összeállítását komoly előkészületek előzték meg. Az író nemcsak felkutatta és áttanulmányozta a korábbi szakmunkákat, hanem igyekezett hivatásos katonák véleményét is kikérni. Jól láthatóan különféle katonai jelentések és hivatalos okiratok is rendelkezésre álltak, tisztában volt a hatályos törvényekkel, az állam működésével, a *themák* szerepével, ismerte I. Basileios tetteit és VI. (Bölcs) Leó haditechnikai „találmányait”, sőt még az alattvalók mindennapi

¹³ A szerzőségről, a datálásról és a kézírathagyományról bővebben: Haldon, J. F.: *Commentary* 9–68.

helyzetére is volt rálátása. Tény, hogy munkájában főképp Maurikios *Stratégikon*-ját kivonatolta, persze kimondatlanul, amelyet néha szó szerint, néha pedig átfogalmazva követett, viszont nem elégedett meg egyetlen forrással. A gyakorlati tapasztalatok mellett a hadvezérség mélyebb elméleti összefüggései is érdekelték, így jócskán merített Onosandrostól, míg Ailianos Taktikos segítségével a makedón *phalanx* működését igyekezett feleleveníteni. Bár igen burkoltan, de számos polyaenusi történettel és bibliai hivatkozással is színesítette mondandóját. Valószínűleg hatással volt még rá Plutarchos *Moraliája*, illetve Syrianos Magister *Naumachiája* és *Rhetorica Militarisa* is.

Noha a *Taktika* alapvetően korábbi szakmunkák kivonata, népszerűsége máig töretlen. Nemcsak a barbár hadviseléssel ötvözött keletrómai katonai gondolkodást őrizte meg az utókor számára, hanem a görög-római harcászaton alapuló elméleti-gyakorlati felismeréseket is, amelyek a következők: erélyes kiképzés; fegyelmezett hadviselés; katonák és katonai egységek kohéziója; logisztikai háttér és ellátmány biztosítása; hivatásos tisztikar; közösségi szellem; kommunikáció a csatatéren és azon kívül; expedíciós hadsereg; hadigépek; műszaki alakulatok; diplomácia; békekötés. A taktika területéről: taktikai változatosság; hely és idő maximális kiaknázása; csatarendek; manőverek; az ellenség biztonságos üldözése és teljes megverése; a hadsereg egészségének biztosítása; felderítés és hírszerzés; táborszervezés; menetvonal; felkészülés a csatára; csata utáni teendők; tartalékképzés; hadicselek. A *Taktika* mindezt a bizánciak tapasztalataival egészítette ki: a stratégia és a taktika fogalmának meghatározása; Isten és a keresztény hit szerepe a hadviselésben; nyílt csata elkerülése; adófizetők életének és javainak védelme; más társtudományok felhasználása; a háború jogosságának mérlegelése. Külön ki kell emelni, hogy még ma is megfontolandó tanácsokat közöl arról, hogy milyen az ideális tiszt és a sereg élén álló hadvezér. Az már csak ráadás, hogy felbecsülhetetlen értékű információkat hagyott ránk a szaracénok harceljárásairól, a bizánci tengeri hadviselésről és a görögtűzről.

Ami a *Taktika* honfoglaló magyarokról szóló leírását illeti, máig nincs végleges konszenzus abban, hogy a *Taktika* türkőkre vonatkozó *caputjai* (Leo *Takt.* XVIII. 43–58.) relevánsak-e a korai magyar hadművészettel kapcsolatban. Ha figyelmesen összehasonlítjuk ezeket a sorokat a *Stratégikon*-hoz tartozó szakaszával (Maur. *Strat.* XI. 2.), akkor könnyen belátható, hogy itt (is) egyszerű átvétel történt, ráadásul a két rész érdemben nem tér el egymástól, amiből az következik, hogy VI. (Bölcs) Leó honfoglaló magyarokhoz kötődő jellemzése valójában a 6. századi nyugati türkőkre vonatkozik.¹⁴ Ilyenkor persze azonnal felmerül a kérdés, hogy a császár hogyan tévedhetett ekkorát. A válasz felettébb egyszerű: VI. (Bölcs) Leónak valószínűleg fogalma sem volt arról, hogy a 6. századi nyugati türkők nem azonosak a 9–10. századi magyarokkal. Ő csak azt látta, hogy a birodalom északi határában (megint) feltűnt egy „szkíta” eredetű nép, akiket türkőknek neveznek, és akikről a *Stratégikon*-ban már olvasott. Ne feledjük, hogy akkoriban nem álltak a császár rendelkezésére azok a tudományos módszerek, eszközök, ismeretek és tapasztalatok (források, forráskritika, segéd- és rokontudományok, vonatkozó szakirodalom stb.), amikre napjaink kutatói könnyedén támaszkodhatnak, és amelyekből egyértelmű következtetéseket lehet levonni arra vonatkozóan, hogy a magyarok nem azonosak a nyugati türkőkkel. Mindössze a *Stratégikon*-ban volt a császár előtt, amiben szerepelt a neki is ismerősen hangzó Τοῦρκοι szó, hisz így hívták a honfoglaló magyarokat, és valószínűleg eszébe sem jutott, hogy a két türknek nevezett nép nem azonos egymással. Ugyanezen az elven vette egy kalap alá a 6. században Pannóniában és Észak-Itáliában királyságot alapító longobárdokat a 9–10. századi Dél-Itália longobárd fejedelmeivel. A 4–10. század között megszámlálhatatlanul sok nép érkezett Európába, és egyszerűen képtelenség volt nyomon követni, hogy az adott nép, törzs vagy csoport honnan származik és kiket takar. Ez az oka annak, hogy a bizánciak még a 10. században is előszeretettel nevezték az új jövevényeket szkítáknak, azaz nem tudták, hogy kik ők, csak egy volt

¹⁴ Tágabb értelemben persze a szkíta-nomád népekre. Nemcsak azért, mert Maurikios oda sorolta a türkőket (Maur. *Strat.* XI. 2.), hanem azért is, mert ez a kép bármely 6–10. századi nomád néppel kapcsolatban megállná a helyét.

biztos: barbárok, sokan vannak, keletről érkeztek és nomád életmódot folytatnak.¹⁵

A fentiek fényében fenntartásokkal kell kezelni a *Taktika* magyarokra vonatkozó leírását, viszont elvetni sem szabad teljesen. Nyilvánvaló, hogy a harctéri taktikát taglaló tanácsok helytállóak, hiszen más források is alátámasztják a magyarok lovasnomád harcmodorát, a kötetlenebb felállást, a hátrafelé nyílazást, vagy hogy szívesen alkalmaztak rajtaütést vagy visszatámadást. Azonban további kutatást igényel a fegyverzet kérdése, ami nincs igazán összhangban a régészeti leletekkel, illetve annak megállapítása, hogy a honfoglaló magyarok eszközök, ármánykodók vagy éppenséggel pénzsóvárok lettek volna. Utóbbiról egyébként maga a császár mondja, hogy a törkök „nem törődnek a gazdagsággal és efféle hivalkodással” (Leo *Takt.* XVIII. 43.), ami azért hihehető, mivel ezt éppen azelőtt állította, mielőtt elkezdte volna átmásolni a *Stratégikon* vonatkozó szakaszát a nyugati törkökről, vagyis hogy „kielégíthetetlenül vágnak a gazdagságra.” (Leo *Takt.* XVIII. 45.)¹⁶ Így persze a császár néhány soron belül saját magával került ellentmondásba, és úgy tűnik, hogy a hibát később már senki sem javította.¹⁷

A *Stratégikon*hoz hasonlóan a *Taktika* legjobb minőségű szövege is abban a hatalmas, ma Firenzében őrzött katonai kódexben maradt fenn (M), amelybe VII. (Bíborbanszületett) Konstantin gyűjtötte össze a görög nyelven írt *taktikon*okat. A *Taktika* a 281. ívlapon kezdődik, ám a rendeletek nem sorrendben követik egymást, mivel a XVI. rendelet után jönnek a

bölcsességek, a zárszó, illetve a meglepetésszerű támadásokról, az ostromokról, és a haditengerészettről szóló rendeletek. A rendeletek sorrendjét azonban az első másolatban (W), az ígért tartalomnak megfelelően (Leo *Takt.* prol. 10.) már korrigálták. A *Taktikának* egyébként további két kéziratcsaládja is van, amelyek ugyancsak a 10. század második felére vezethetők vissza, ezek viszont nem annyira pontosak, mint a firenzei kódexben található szöveg.¹⁸

A *Taktikát* először John Cheke adta ki latinul 1554-ben,¹⁹ majd Joannes Meurs 1612-ben Leidenben. Utóbbi Lami adta közre újra 1745-ben Firenzében, miután elvégzett néhány javítást a firenzei kódex segítségével.²⁰ Migne ugyancsak korrigálta az eddigi fordításokat.²¹ Az olasz verziót Alessandro Andrea jegyzi,²² a franciát Maizeroy.²³ A mű hazánkban a magyar őstörténet kutatása során került a figyelem középpontjába. Salamon Ferenc figyelt fel először a *Stratégikon* és a *Taktika* közötti összefüggésekre.²⁴ Kollár Ádám Ferenc görög eredetiben és latin fordításban adta ki a *Taktika* magyarokra vonatkozó részét,²⁵ az első magyar fordítás pedig Szabó Károly tollából született.²⁶ Az első kritikai kiadás Vári Rezső nevéhez fűződik, aki végül tizennégy rendeletig jutott.²⁷ Moravcsik Gyula igen alapos összehasonlítás alá vette a türk–magyar párhuzamokat.²⁸ Néhány kisebb részlet 1974-ben jelent meg.²⁹ A szakma által régóta várt, angol fordítással kísért kritikai kiadás 2010-ben jelent meg George T. Dennis gondozásában, amely hatalmas sikert aratott. Ennek javított változatát 2014-ben készítették el.³⁰

¹⁵ Maga VI. (Bölcs) Leó is szkítáknak tartotta a magyarokat és a bolgárokat (Leo *Takt.* XVIII. 41.), de beszédes a *Stratégikon* is, amiben a szerző szkíta-hun eredetűnek tudta az avarokat és a törköket (Maur. *Strat.* XI. 2.).

¹⁶ Fordításunkban a szövegnek ettől eltérő értelmezését fogadtuk el. (A szerk.)

¹⁷ A témában még további kutatásokat kell végezni. Darkó Jenő igyekezett nyugati és arab forrásokkal is alátámasztani, hogy a Maurikios-féle türk taktika határozottan a magyarokra illeszthető. Darkó J.: *Bölcs Leó* 106–121., illetve a *Taktika* türkjeinek tulajdonságai, harceljárásai stb. 59–70. A témával kapcsolatos szakirodalmi összefoglaló: B. Szabó J.: *A honfoglalóktól* 39–50.

¹⁸ A további kéziratcsaládokról bővebben: LT Dennis X–XIII.

¹⁹ LT Cheke.

²⁰ LT Meursius repr. Lami.

²¹ LT Migne.

²² LT Andrea.

²³ LT Maizeroy.

²⁴ Salamon F.: *A magyar hadi történet*

²⁵ Kollár, A. F.: *Amoenitates* I. 20–60.

²⁶ LT Szabó I. 299–309.

²⁷ LT Vári.

²⁸ Moravcsik Gy.: Bölc Leó

²⁹ Rázsó Gy.: *A hadművészet* 103–113.

³⁰ LT Dennis.